

ՀՏԴ : 929:75(479.25)Հովսեփյան+891.981-13

DOI: 10.54503/2953-8122.2023.15(2)-123

ՍԱՍՈՒՆՑԻ ԴԱՎԹԻ ԿԵՐՊԱՐԸ ԱՐՏԱՇԵՍ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆԻ ԱՐՎԵՍՏՈՒՄ

ՆԱՐԵ ՆԱԴԱՐՅԱՆ*

Հավատարիմ մնալով հոգվածի խորագրին՝ ներկայացրել ենք քանդակագործ, ՀՀ ժողովրդական նկարիչ Արտաշես Հովսեփյանի (1931-2017) այն աշխատանքները, որոնք նվիրված են ազգային էպոսին և հատկապես Սասունցի Դավթի կերպարին: Հարթաքանդակները (տուֆ, 1981) գտնվում են Երևանի մետրոպոլիտենի «Սասունցի Դավիթ» կայարանի ստորգետնյա ճեմասրահում և Գաֆեսճյան արվեստի կենտրոնում:

Քանալի քաներ՝ Արտաշես Հովսեփյան, քանդակագործ, ազգային էպոս, Սասունցի Դավիթ, հարթաքանդակներ, կայարան, Գաֆեսճյան:

Ներածություն

Ինչպես գիտենք, «Սասունցի Դավիթ» էպոսը բաղկացած է չորս հիմնական ճյուղերից՝ «Սասնասար և Բաղդասար», «Մեծ Միեր», «Սասունցի Դավիթ», «Փոքր Միեր»: Վիպական դյուցազուններից ամենաճանաչված և սիրված կերպարը Սասունցի Դավիթն է:

Գրառման տարիներից ի վեր «Սասնա ծռերի» համարյա բոլոր հետազոտողները մի հատուկ շեշտ են դնում երրորդ ճյուղի վրա՝ համարելով այն ամբողջ դյուցազներգության հիմնական ու կարևոր մասը¹: Համապատասխանաբար Դավիթը դիտվում է իբրև էպոսի կենտրոնական հերոս, և նրա անձնավորած գաղափարաբանությունը՝ առանցքային: Մեծ մասամբ նույն վերաբերմունքն են երևակայում գրողներն ու արվեստագետները՝ մշակելու համար վերցնելով և առանձնակի ընդգծելով հենց Դավթի պատումը²:

* Հայաստանի ճարտարապետության և շինարարության ազգային համալսարանի դասախոս, արվեստագիտության թեկնածու, nare-nadaryan@mail.ru, հոգվածի ներկայացնելու օրը՝ 01.02.2023, գրախոսելու օրը՝ 10.03.2023, տպագրության ընդունելու օրը՝ 10.05.2023:

¹ **Բաղդասարյան Ա.**, «Սասունցի Դավիթ» էպոսի և նրա գրական մշակումների նկարագրողումները, Երևան, 2012, էջ 8:

² **Մաթևոսյան Վ.**, Հակոբ Կոչոյան, Երևան, 1971, էջ 65:

Դավթի կերպարին են անդրադարձել հայ արվեստագետներից շատերը կերպարվեստի տարբեր տեսակներում ու ժանրերում: Նրան նվիրված բազմաթիվ գրաֆիկական աշխատանքների, կտավների և քանդակների հետ մեր հանդիսականն առիթ է ունեցել ծանոթանալու հատկապես 1939-ից սկսած³, քանի որ այդ թվականին մեծ շուքով նշվում էր «Սասունցի Դավիթ» հայ ժողովրդական դյուցազնավեպի ստեղծման հազարամյա հոբելյանը: 60 պատումների հիման վրա կազմվել էր միասնական, համահավաք բնագիր (հեղինակներ՝ Մանուկ Աբեղյան, Գևորգ Աբով, Արամ Ղանալանյան), որն ամբողջական և հստակ պատկերացում էր տալիս էպոսի մասին: Իրադարձությունը նշելու համար կազմակերպվել էին կառավարական կոմիտեներ միութենական մասշտաբով: Պարբերական մամուլում լույս էին տեսնում բազմաթիվ հոդվածաշարեր, որոնք ծանոթացնում էին լայն հանրությանը հայկական էպոսին, նրա ստեղծման իրական պատմական փաստերին, բովանդակությանը, զուգահեռաբար հնարավորություն էին ստեղծում այդ նյութերում տեղադրելու դյուցազնավեպի տարբեր դրվագներ պատկերող բազմաթիվ գրաֆիկական թերթեր, կազմակերպվում էին նաև ցուցահանդեսներ: Առավել հայտնի են Երվանդ Քոչարի «Սասունցի Դավիթ» արձանը, Էդվարդ Իսաբեկյանի էպոսյան նկարաշարերը, Երվանդ Քոչարի և Հակոբ Կոջոյանի աշխատանքների հիման վրա ստեղծված «Սասնա ծռեր» էպոսի հրատարակությունների պատկերազարդումները և այլն: Էպոսի թեման արտացոլվել ու այսօր էլ արդիական է պետական խորհրդանիշներում՝ հատկապես դրամներին:

Հասկանալի է, որ մեկ հոդվածում հնարավոր չէ լիարժեք և հանգամանորեն ներկայացնել «Սասունցի Դավիթ» էպոսին նվիրված նկարազարդումները, կտավները, քանդակները: Ուստի, հավատարիմ մնալով հոդվածի խորագրին, կներկայացնենք միայն քանդակագործ,

³ Մինչև 1939-ին անդրադառնալով նշենք, որ մինչ այդ էպոսի նկարազարդումները սակավ էին: Բացի 1922-ի գրաֆիկական թերթից, Հ. Կոջոյանը 1936-ին ձևավորեց «Սասնա ծռեր» ժողովրդական էպոսի պատումների առաջին հատորի սուպերշապիկը, կազմը, ֆորզացը, ֆրոնտիստիպը և անվանաթերթը: Հանգամանորեն տեսն **Քաղղասարյան Ա.**, «Սասունցի Դավիթ» էպոսի և նրա գրական մշակումների նկարազարդումները, էջ 19:

ՀՀ ժողովրդական նկարիչ Արտաշես Հովսեփյանի (1931-2017) այն աշխատանքները, որոնք նվիրված են ազգային էպոսին և հատկապես Սասունցի Դավթի կերպարին:

Հիմնական նյութի շարադրան

Հարթաքանդակները (տուֆ, 1981) գտնվում են Երևանի մետրոպոլիտենի «Սասունցի Դավիթ» կայարանի ստորգետնյա ճեմասրահում՝ կառամատույցից դեպի շարժասանդուղք տանող ճանապարհին:

Ազգային դյուցազնավեպի թեմաներով կատարված «Ջոջ Մհեր», «Մանուկ Դավիթն ու Քուռկիկ Ջալալին», «Դավիթը՝ հովիվ», «Փոքր Մհեր» հարթաքանդակներն ուշադրություն են գրավում կոմպոզիցիոն միասնական, դեկորատիվ-ռիթմիկ պարզ դասավորությամբ և մոնումենտալ-ռճավոր սիմվոլիկ ձևերով⁴:

Շարժասանդուղքով իջնելիս առաջին կերպարը, որ երևում է, վիպական-առասպելական հերոս Ջոջ Մհերն է: Մհերը հայ բանահյուսության և գրականության մեջ, արվեստում ըմբոստ մաքառումների, ազգային ու սոցիալական փրկության երազանքը մարմնավորողի կերպար է: Մհերը պատռում է Սասուն տանող հացի ճանապարհը փակող մի մարդակեր առյուծի երախ: Այդ քայլից հետո նրան սասունցիները տվել են «Առյուծաձև Մհեր» կամ «Առյուծ Մհեր» պատվանունը: Կերպարին հավատարիմ մնալով՝ Արտաշես Հովսեփյանը ներկայացրել է գայրացած Ջոջ Մհերին առյուծի հետ: Մհերի ձեռքերը դեպի երկինք են պարզված, իսկ ձեռքերից դուրս եկող ճառագայթները կարծես շեշտում են քանդակագործի ասելիք բանալին: Մհերն ունի ուժեղ, ճառագայթների մեջ առնված կարող ձեռքեր, որ իրագործում է գլխում հղացվածը: Արտաշես Հովսեփյանի աշխատանքում էպոսի հերոսը, կարծես, կանգնած է հնարավորի ու անհնարի սահմանագծում: Դրանով է պայմանավորված նրա հերոս լինելը, քանի որ հերոսը նա է, ով կարողանում է անել այն, ինչը չի կարող ուրիշ ոչ ոք: Նրա գործողություններն անչափ կարևոր են, վճռական, ինչը շատ լավ արտացոլված է այս հարթաքանդակում: Հովսեփյանը պատկերել է ոչ թե անցորդին նայող, այլ հայացքը ցած՝ դեպի առյուծն ուղղված կերպար: Վարպետորեն քանդակելով Մհերի առնական մարմնակազ-

⁴ Աղասյան Ա., Հայ կերպարվեստի զարգացման ուղիները XIX-XX դարերում, Երևան, 2009, էջ 201:

մությունը՝ քանդակագործը ստեղծել է լուսաստվերների և հարթությունների հմուտ հարաբերություն, ինչը կարևոր նշանակություն ունի բարձրաքանդակը հեռվից դիտելու ժամանակ:

Հետաքրքիր է ներկայացված «Մանուկ Դավիթն ու Քուռկիկ Ջալալին»: Վերջինս հայոց հավատալիքներում լճերի մեջ ապրող առասպելական կենդանակերպ էակներ են, որոնք հաճախ դուրս են գալիս ջրից և նույն տեսակի այլ կենդանիների հետ խաչասերվում: Դրանցից ծնվում են ճեփ-ճերմակ անբիծ մտրուկներ⁵: Հրեղեն ձիերը ջրից դուրս են գալիս՝ կայծակնային արագությամբ հերոսին տեղափոխելով մի վայրից մյուսը, հասցնելով երկինք ու արևին: Հայ վիպական ավանդության մեջ հրեղեն է Քուռկիկ Ջալալին, որին «Սասնա ծռերի» ծովածին Սանասարը ձեռք է բերում ծովից⁶:

Բարձրաքանդակի կառուցվածքում, երբ ուսումնասիրում ենք առանձին մանրամասնությունները, ակնհայտ երևում են քանդակագործի մասնագիտական վարպետությունը և էպոսի իմացությունը. պատկերված Քուռկիկ Ջալալու մագերից ամուր կառչած է անբաժան փոքրիկ Դավիթը: Մանկիկը, կարծես, ծովված է ձիու մագերին, և ուշադիր դիտելու դեպքում նկատվում է, որ խորքից գալիս է դուրս՝ դեպի դիտողը՝ ասես բարձրաքանդակից դուրս գալով դիտողին ընդառաջ, հրավիրում է վերջինիս հաղորդակից դառնալու իրենց արկածներին: Քուռկիկ Ջալալին նախատեսված է Դավթի համար՝ որպես նրա անփոխարինելի օգնական կենդանի, և հանձին նրա՝ ինքն է ճանաչում իր տիրոջը, կապված է համակրական կապով: Հորինվածքում ձին սլանում է քամուն հանդիման. Քուռկիկ Ջալալու պոչի զարդաքանդակային ոլորագծերի վրա ազդում է քամուն դիմադրող սրընթաց վագրը: Քուռկիկ Ջալալին այնքան տարերային է պատկերված, որ թվում է, թե ճախրանքի մեջ է:

Շարժասանդուղքով իջնելիս աջ կողմում պատկերված է ուժեղ, գեղեցիկ պատանի Դավիթը՝ հովվի տեսքով: Ըստ էպոսի՝ Ձենով Օհանը կնոջ բողոքներից հետո Դավթին դարձրեց հովիվ, իսկ մարդկանց բողոքներից հետո՝ նախրապան: Դավթի ուսերին հովվական փայտն է, հետնամասում՝ կլոր զարդանախշ, որը կարծես առանձնացնում, առաջ

⁵ Աբեղյան Մ., Երկեր, հ. է, Երևան. 1975, էջ 83:

⁶ «Սասունցի Դավիթ» հայկական ժողովրդական էպոս, Երևան, 1961, էջ 9:

է բերում Դավթին և ընդգծում նրա մարմնեղ կերպարը: Դավիթը գոհ է իր կատարած աշխատանքից. փակ աչքերը և ինքնավստահ կեցվածքն այդ ամենի վառ արտահայտումն են: Ի դեպ, զարդանախշի մեջ և ոտքերի տակ պատկերված են կենդանիներ, որոնք ամբողջացնում և շեշտում են Դավթի հովիվ լինելը: Առանցքային նշանակություն ունի զարդանախշային հորինվածքով գոտու պատկերումը Դավթի կերպարում: Բարդ զարդանախշային հորինվածքով գոտիները հիմնականում կրել են հասարակության մեջ ազդեցիկ դիրքով մարդիկ, ռազմի առաջնորդները: Գոտին համարվել է քաջության խորհրդանիշ, որը գալիս է նրա նախնական պաշտպանական նշանակությունից: Այս ամենը քաջ հայտնի էր Արտաշես Հովսեփյանին. դրանով է պայմանավորված հովիվ Դավթի և Մեծ Միերի կերպարներում ընդգծված գոտիների առկայությունը:

«Սասունցի Դավիթ» կայարանի կենտրոնական կերպարներից է «Փոքր Միեր» աշխատանքը: Փոքր Միերը «Սասնա ծռեր» էպոսի հերոսական սերնդի վերջին ներկայացուցիչն է, թերևս, հայկական էպոսի ամենաառեղծվածային կերպարներից մեկը: Ի տարբերություն էպոսի մյուս դյուցազունների՝ նրան բոլորովին այլ ճակատագիր է բաժին հասել: Դավթի մահից հետո հորը փոխարինած Փոքր Միերը պատերազմում է թշնամիների դեմ և հաղթում: Բայց կատարվում է հոր անեծքը. Միերը մնում է անժառանգ: Հայրենի հողը չափազանց թույլ ու փխրուն է դառնում Միերի ու նրա ձիու ոտքերի տակ: Սասնա վերջին քաջազունը փակվում է Ագռավաքար ժայռի մեջ իր հավատարիմ ընկերոջ՝ հրեղեն Քուռկիկ Ջալալու հետ: Արտաշես Հովսեփյանը ներկայացրել է քարի մեջ քարացած Միերին՝ պատկերված մահճում պառկած, իսկ ձախ կողմում Քուռկիկ Ջալալին է: Փոքր Միերի կյանքը ներթափանցված է ողբերգականությամբ: Քանդակագործը ներկայացրել է կյանքի արհավիրքներին դիմակայած ազգի վերջին դյուցազունին, ով համակերպվել և հնազանդվել է իր դժխեսն ճակատագրին՝ ներսում կրելով այդ խռովքը և փակվելով Ագռավաքարում՝ նա լիովին օտարված է, արտաքին աշխարհը դադարել է գոյություն ունենալ նրա համար: Վարպետորեն է ներկայացված Միերի լուռ բողոքը. նա ընդվզում է աշխարհակարգի դեմ, ավելին, այդ ընդվզման հիմքում միայն բողոքը չէ, նրանում կա նաև սպասում, նա դեռ անելիք ունի: Միերը

Քուռկիկ Զալալու և Թուր Կեծակիի հետ միասին հորիզոնական դիրքով, կամարի մեջ առնված, զարդանախշ ծածկոցով ծածկված սպասում է իր ժամին, դեկորատիվ միջավայրում՝ շրջապատված հասկերով, հավերժության նշանով: Փոքր Միերի կերպարում ուշագրավ է նաև լուսապսակի՝ լուսային ճառագայթներից կազմված թագի առկայությունը: Վերջինս օգտագործվել է տարբեր կրոնների սրբապատկերագրության մեջ՝ սրբերի կերպարներ պատկերելու համար, և որոշակի ժամանակաշրջանում եղել նաև ղեկավարների կամ հերոսների պատկերման ձևը: Այստեղ մանրակրկիտ մշակված են բոլոր դետալները՝ նախշերը, բույսերը: Ոճավորված կամարը կարծես իր հովանու տակ է վերցրել հերոսներին: Արտաշես Հովսեփյանը ներկայացնում է մարդկային դրամա, որի կրողը Փոքր Միերն է:

Ազգային էպոսի թեման միշտ էլ հատուկ հետաքրքրություն է ներկայացրել քանդակագործի համար: Դրա վառ ապացույցն է նաև Գաֆեսճյան արվեստի կենտրոնի «Սասունցի Դավիթ» սրահի բազմաֆիգուր ծավալուն ստեղծագործությունը: Քանդակագործը, պահպանելով Հակոբ Կոջոյանի ընտրած սյուժեների պատկերները, ստեղծում է «Սասունցի Դավիթ» հարթաքանդակը: Քանդակագործի խոսքով՝ 1980-ականներին, երբ Կասկադը դեռ կառուցման փուլում էր, ճարտարապետ Զիմ Թորոսյանը համալիրի սրահներից մեկը ձևավորելու առաջարկով դիմել է իրեն, և արվեստագետը չորս տարի շարունակ աշխատել է այն սրահում, որն այսօր կրում է «Սասունցի Դավիթ» անունը⁷: 1988 թվականի Սպիտակի ավերիչ երկրաշարժի, Խորհրդային Միության փլուզումից հետո տուֆակերտ որմնաքանդակն անավարտ է մնացել: Եվ միայն 2016 թվականի մայիսի 21-ին՝ Թանգարանային գիշեր ամենամյա միջոցառման շրջանակներում հանրության դատին է հանձնվում Սասունցի Դավիթ որմնաքանդակը: Արտաշես Հովսեփյանն աշխատել է ազգային էպոսին վերաբերող խոշորածավալ ռելիեֆի վրա՝ խնդիր ունենալով Հ. Կոջոյանի «Սասունցի Դավիթ» (Հայաստանի ազգային պատկերասրահի հավաքածու, 1922, 47x59սմ) ջրանկարը մոտ 15 անգամ գերազանցող որմնաքանդակի

⁷ Գաֆեսճյանում բացվեց Արտաշես Հովսեփյանի «Սասունցի Դավիթ» որմնաքանդակը, <https://armenpress.am/arm/news/847715/gafestcheanum-bacvec-artashes-hovsepyani-sasunci-davit.html>, 18.05.2016.

վերածել: Էպոսի 36 դրվագ-պատկերներն ամփոփված են մեկ ընդհանուր կոմպոզիցիայի մեջ: Կենտրոնում ազգային էպոսի գլխավոր հերոսն է՝ Դավիթը՝ Քուտկիկ Զալալի վրա, Թուր Կեծակին ձեռքին՝ սրընթաց գրոհի ժամանակ: Այդ դրվագը շրջանակող մանր հատվածների մեջ հայոց դյուցազնի կյանքը լուսաբանող պատկերներ են՝ Սասունցի Դավթի ծնունդը, առաջին որսը, գառնարածությունը, Մարա Մելիքի հետ պայքարի պատկերներ (յուրաքանչյուր պատկեր ուղեկցված է էպոսից համապատասխան մեջբերումով): Հորինվածքը եզրագծող երկրորդ շարքում զարդամոտիվներ են, բնապատկերներ, ամրոցի պարիսպներ, Մարութա վանքը և այլն:

Արվեստագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ Արարատ Աղասյանը, անդրադառնալով Գաֆեսճյան արվեստի կենտրոնի «Սասունցի Դավիթ» սրահի ստեղծագործությանը, նշում է, որ Արտաշես Հովսեփյանը հանդես է եկել ոչ թե սոսկ պասիվ նմանակողի, «թարգմանչի» դերում, այլ փորձ է արել գեղարվեստական արտահայտության նոր միջոցներով, քանդակի լեզվով ցույց տալ, վեր հանել Հակոբ Կոջոյանի նկարում թաքնված կոթողային ուժը⁸:

Այս աշխատանքում ելակետային է վիպերգական նյութի բուն բանահյուսական-դյուցազնական կողմը: Հովսեփյանին հաջողվել է Հակոբ Կոջոյանի հեղինակած փոքրածավալ ջրաներկ ստեղծագործությունը⁹ փոխանցել տուֆի մեջ մոնումենտալ հնչեղությամբ:

Եզրակացություն

⁸ **Աղասյան Ա.**, Հայ կերպարվեստի զարգացման ուղիները XIX-XX դարերում, Երևան, 2009, էջ 201:

⁹ Արվեստագիտության թեկնածու Վիլիելմ Մաթևոսյանը, խոսելով Հ. Կոջոյանի «Սասունցի Դավիթ» աշխատանքի մասին, գրել է. «Կոջոյանն առաջինն էր, որ իր «Սասունցի Դավիթը» կերտելիս ելակետ ընդունեց վիպերգական նյութի բուն բանահյուսական-դյուցազնական կողմը՝ միաժամանակ արտացոլելով դրա պատմական, կենցաղային ու դրամատիկական հոգեբանական մոտիվները: Այդ հավատամքը որդեգրելիս Կոջոյանը ևս ընտրեց դյուցազնավեպի երրորդ ճյուղը: Երեսունից ավելի ինքնուրույն դրվագներ ամփոփելով մեկ ընդհանուր կոմպոզիցիայի մեջ՝ նա ստեղծեց չափով ու կատարման տեխնիկայով գրաֆիկական, բայց մտահղացման մասշտաբով «մոնումենտալ-որմնականկարային» մի պատկեր»: Տե՛ս **Մաթևոսյան Վ.**, Հակոբ Կոջոյան, Երևան, 1971, էջ 223:

Այսպիսով, էպոսի կերպարների քննությունն անսահման հնարավորություններ է ընձեռում ազգային հոգեկերտվածքի ուսումնասիրման տեսանկյունից: Արտաշես Հովսեփյանը, դառնալով այդ ուսումնասիրողներից մեկը, իր աշխատանքներում պահպանել է կերպարների անմիջական ներազդումը, շեշտել դրանց ամենաէական հատկանիշները՝ կերպավորելով համապատասխան նյութի և ձևի մեջ:

ОБРАЗ ДАВИДА САСУНСКОГО В ИСКУССТВЕ АРТАШЕСА ОВСЕПЯНА

НАРЕ НАДАРЯН

Придерживаясь названия статьи, мы представили работы скульптора, Народного художника РА Арташеса Овсепяна (1931-2017), посвященные армянскому национальному эпосу «Давид Сасунский» и, в частности, центральной фигуре Давида Сасунского. Барельефы с изображением героя находятся в подземном фойе станции "Давид Сасунский" Ереванского метрополитена (туф, 1981 г.) и в Центре искусств Гафесчяна.

Ключевые слова– Арташес Овсепян, скульптор, народный эпос, Давид Сасунский, барельефы, станция, Гафесчян.

SASUNTSI DAVIT IN ARTASHES HOVSEPYAN'S ART

NARE NADARYAN

In line with the title of the article, we present the works of the sculptor, People's Artist of the Republic of Armenia Artashes Hovsepyan (1931-2017), representing the heroic character Sasuntsi Davit from the eponymous folk epic.

The bas-reliefs with the figure of the hero are in the lobby of the "Sasuntsi David" station of the Yerevan Metro (tufa, 1981) and in the Cafesjian Center for the Arts.

Key words– Artashes Hovsepyan, sculptor, folk epic, Sasuntsi Davit, bas-reliefs, Station, Cafesjian.